

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. V св. 1-2

БЕОГРАД 1953

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
1. <i>Свеш. Георгијевић</i> : Лингвистика у књижевности	1
2. <i>Св. Николић</i> : О грађењу сложених скраћеница у нашем савременом књижевном језику	9
3. <i>М. Стевановић</i> : Род и облици промене сложених скраћеница . .	18
4. <i>Св. Предић</i> : О грађењу и транскрибовању неких речи латинског порекла	27
5. <i>М. Павловић</i> : Значења и варијанте значења придева <i>ваздушаст</i> .	35
6. <i>В. М. Мићовић</i> : О изразима <i>мачи гребештаци</i> и <i>гребешко гвожђе</i> у народним песмама	45
7. <i>Г. Шкриванић</i> : Прилози за разјашњење извесних назива оружја у народним умотворинама	52
8. <i>Милка Ивић</i> : Енклитички облик личне заменице као знак модалности	61
9. <i>М. С. Лалевић</i> : Обрада промене значења речи	65
10. Језичке поуке	75

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Научна Рјеша

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1953

Штампарија и књиговезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

РОД И ОБЛИЦИ ПРОМЕНЕ СЛОЖЕНИХ СКРАЋЕНИЦА

Неколико студената медицине тражи нам да пресудимо у спору између њих и једног њихова професора око облика именице ПАС (назив однедавно познатог и врло признатог лека за лечење туберкулозних обољења). Спор је настао због тога што професор мисли да ову реч треба узимати као именицу женског рода, па зато, по његову схватању, не ваља говорити 500 грама *п а с а*, рецимо, већ је једино исправно казати 500 грама *п а с е*. Он овакво своје мишљење поткрепљује тиме што је главни део сложеног назива *para-amino-salicylna kiselina* (*para-amino-salicylicum*), који је у свакоднев-ној употреби замењен скраћеницом ПАС, женског рода, па и нова реч која је замењује — сматра он — треба да има обли-ке промене именица тог рода. А студенти, иако не знају да ли је професорово образложење с лингвистичког гледишта оправ-дано, никако се, кажу, не могу навићи на такве облике ове именице. Нико од нас, веле они, у генитиву ту реч не упо-требљава друкчије него у облику *п а с а*. На ово се може рећи да они то питање не би ни постављали када би било тачно да је у друкчијем облику баш нико не употребљава, нити би ту требало икаквог образложења. Та и њихов про-фесор ето каже *п а с е*, а он, како ћемо ниже видети, ту није потпуно сам. Ми ипак морамо пресудити у корист мишљења студената и указати на то да је у првome реду потребно по-вести рачуна управо о чињеници што ову скраћеницу у на-шој средини скоро сви употребљавају у облику који наши медицинеари сматрају за исправан. А то је већ, само собом, доказ да употреба таквог облика неће бити у опреци с њима. Ипак није довољно само ово рећи, него то ваља и доказати. Зато је потребно, са неколико речи, задржати се на природи

оваквих скраћеница и на њиховим одликама, у првome реду на одликама њихове промене.

Скраћенице ове врсте, мада истог начина постанка, међусобно се доста разликују. Оне постају стапањем у једну реч скраћених делова појединих назива од по неколико речи, како је описано у претходномe чланку: од почетних гласова, односно слова тих посебних речи, или почетних њихових слогова (једног или више њих), или пак комбинацијом једних и других ових елемената. А по својим одликама разликују се, на првоме месту, у томе што неке од њих и нису речи у правоме смислу. Уколико су постале од појединих гласова, оне могу добити карактер правих речи тек онда кад међу гласовима који улазе у њихов састав има и самогласника и када су они распоређени тако да чине гласовни комплекс могућан за изговор. СКОЈ (Савез комунистичке омладине Југославије), ПАЗ (Противавионска заштита), АВНОЈ (Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије), УЛУС (Удружење ликовних уметника Србије), ПАС (парамино-салициликум), НИН (Недељне информативне новине) и сл. скраћенице задовољавају овај услов, и оне се, нека мање а нека више, употребљавају и у говору и у писању, и улазе, погдекоја додуше привремено, у лексичку ризницу нашег језика. Међутим, ако свака реч једног вишечланог назива почиње сугласником, узимањем почетних гласова тих речи добивамо само етикете, писмене ознаке које је немогуће изговорити и које се зато не употребљавају у говору. Такве су ознаке: ФНРЈ (Федеративна Народна Република Југославија), НРС (Народна Република Србија), ССРНЈ (Социјалистички савез радног народа Југославије), ТВШ (Техничка велика школа). А у томе погледу мало се од њих разликују и скраћенице типа: АФЖ (Антифашистички фронт жена), ЦДЈА (Централни дом Југословенске армије), НСО (Народна студентска омладина) и др. овакве ознаке, састављене од обе врсте гласова, ако су се сугласници у њима нашли распоређени у групама које су немогуће за изговор. А у говору се не употребљавају као речи ни двочлане скраћенице од сугласника и самогласника. Разуме се да ће се често

написати: Неколико година је служио у ЈА (Југословенској армији), рецимо, и Он је био члан НО (Народне омладине), — али се тако усмено неће казати. А кад је потребно да се ове скраћенице изговоре, даје им се облик који то омогућава: сваки глас у њима се изговара према називу одговарајућег латинског слова или некако слично. Када АФЖ хоће да се изговори скраћено, узима се у облику *А е ф ж е* или, још чешће — у облику *А ф е ж е*; НСО постаје *Е н е с о*, ТВШ — *Т е в е ш е*, — КПЈ (Комунистичка партија Југославије) *Ка п е ј о т*, а ФНРЈ — *Е ф е н е р ј о т*. Ово опет нису речи писменог језика, сем у изузетном случајевима. О томе нам најречитије говори чињеница што је овакав њихов облик за око јако необичан, тако да га је често врло тешко прочитати, нарочито ако је мало дужи.

Друкчије су природе слоговне скраћенице и мешовите, тј. скраћенице настале слагањем слогова и оне у чији састав улазе почетни гласови једних а слогови других речи, као што су *Нопок* (Ново покољење), *Вартекс* (Вараждинска текстилана), *Танјуг* (Телеграфска агенција Нове Југославије) и сл. Зато што у њима обично гласови и слогови чине комплексе подесне за изговор, оне испуњавају онај врло важан услов да постану правим речима, иако међу њима иначе има и врло наказних, тако да оне које су такве брзо ишчегавају из употребе; потсећамо само на *Грамлек* (Градско млекарство), на који су сви, с правом уосталом, гракнули чим се појавио, и брзо га је, на опште задовољство, нестало из употребе. Потреба за могућношћу изговора нових речи, управо, и налаже скраћивање на слокове. Циљ грађења ових скраћеница је, свакако, економисање у простору и времену. Према томе би идеал био добити што краћу реч, а да би се то постигло, иде се за највећим могућим скраћивањем, за скраћивањем свих односних речи на почетни глас. Али пошто од знатно већег броја назива тим путем добивамо само њихове ознаке, а не праве речи, — поједини чланови назива скраћују се на слокове, или комбиновано: једни на слокове а други на гласове, или се чак, како смо већ видели, гласови означавају називима одговарајућих латинских сло-

ва. А има, поред других начина, и грађења комбиновањем гласова или слогова са називима слова, као у примеру *п е н е и н* (прашак против инсеката).¹⁾

За објашњење проблема од којег смо у овоме чланку пошли важно је констатовати да правим речима постају скраћенице слоговног типа и комбинованог, а оне које су постале од почетних гласова — само ако међу тим гласовима има и самогласника, а при том су сви ти гласови поређани тако да чине комплексе који се лако изговарају.

Најважнија одлика ових скраћеница која их чини правим речима јесте њихова деклинабилност, друкчије казано — уколико се оне употребљавају у падежном облику који глаголска рекција, односно њихова функција у синтагми захтева, утолико су ове скраћенице више праве речи, а мање етикете за појмове које означавају. А да ли ће у потпуности постати оно прво или више остати ово друго, зависи и од тога да ли чувају или губе своју мотивисаност, тј. да ли сви лако погађају, или многи и не знају који назив оне означавају. Само у овоме другоме случају, у коме срећемо највише примера скраћених назива страног порекла, — оне једино се употребљавају за означавање дотичног појма, и обично се пишу истим слогом као и све остале речи, напр.: *пепеин*, *аспирин*, *пас*, *Фидак* (*Federation internationale des anciens combattants*, *Унра* (*United Nations Releif and Rehabilitation Administration*) итд.

Не значи ово да ниједна од мотивисаних скраћеница не постаје правом речју. Иако је добро познато (а не мора ни бити баш свакоме познато) од којих потпуних назива су постале скраћенице: *Авн о ј*, *Ск о ј*, *Н о п о к*, *Т а н ј у г*, *У д б а*, *П а з* и сл., не може се рећи да то такође нису праве речи. А тиме их, и поред њихове мотивисаности, чини и честа употреба њихова у говорном језику. Да ли ће се у говору употребљавати скраћенице или пуни називи које они означавају, великим делом зависи од дужине самог назива, али не само од тога. САД (Сједињене Америчке Државе),

¹⁾ в. о томе у претходном чланку.

САН (Српска академија наука) и НОБ (Народноослободилачка борба) у писању су скоро истисле из употребе називе које означавају, али при њихову читању изговарамо пуне односне називе. Међутим, београдски недељни лист *НИН* сви тако зову, иако сви знају, и морају знати да је то скраћени назив *Београдских информативних новина*, пошто то на самим њима пише. Овако је зато што је тај назив уобичајен од саме појаве листа, што је лист од првих дана излагања познат скоро искључиво под тим именом. Мотивисане скраћенице се, додуше, баш зато што су мотивисане, често пишу нарочито упадљивим слогом — великим словима: АВНОЈ, СКОЈ, НОПОК...), али ипак имају своју промену и свој род, разуме се — уколико се употребљавају у говору.

Како смо напред, на почетку овога чланка, казали, има таквих који сматрају да ове именице морају имати род и промену основне речи дотичног назива. Они који тако мисле, скраћеници за пара-амино-салицилну киселину — ПАС у промени, како смо видели, дају облик женског рода зато што је управна реч пуног назива (киселина) овог рода. Према томе мишљењу скраћеницу за Противавионску заштиту — ПАЗ исправно је мењати: ПАЗ-е (ген.) ПАЗ-и (дат.), у ПАЗ-и (лок.), јер такву промену има именица заштита. Ову последњу скраћеницу, истина, ја нисам чуо у оваквом облику, него сви, бар у нашој средини, говоре — на курсу ПАЗ-а, рецимо. Али сам од једног посетиоца овога курса сазнао да у неким предавањима (штампаним или литографисаним) та скраћеница има промену именица ж. рода на -а. И у још понеком случају срећемо овакве облике промене тих скраћеница. Запали смо их у загребачкој дневној штампи. Тамо налазимо облике скраћеница НСО-и (Народној студентској омладини) и ХСС-е (Хрватске сељачке странке), али напореда с њима и НСО-у. Па не само да једно лице употребљава овај облик а друго онај, него ће и исти писац, и у једном истом чланку написати оба облика, један поред другог. Тако у *Vjesniku*, гласилу Социјалистичког савеза, онда Народног фронта, бр. 18 од 1945 год. (стр. 3 у 4 и 5 ступцу) стоји „Тајник Обласног одбора ЈНОФ-е*“ Далмације. Мало даље у истом чланку:

* Хрвати обично кажу *фронша*, а не *фронш*.

„претставници синдикалних организација, народне власти, ЈНОФ-е војске и морнарице“, а одмах у продужењу: „На пољани је одржан велики митинг на коме су говорили у име ЈНОФ-а...“. С друге стране, у истоме броју овога листа на неколико места читамо: „Према саопштењу ТАНЈУГ-а... и дописник ТАСС-а“. Сигурни смо, штавише, да нико никада неће написати и рећи ТАНЈУГ-е. А то значи да овакве речи поред којих се више не употребљавају потпуни називи чије су оне скраћенице, тј. речи које су то постале у најпотпунијем смислу, — и промену и род добивају искључиво према своме облику.

Иако у језику моменат значења често условљава овакав или онакав облик (у конгруенцији и другде), у овим питањима је, дакле, пресудан сам облик скраћенице. А то је и сасвим разумљиво, јер у неупоредиво већег броја именица, у свих оних које немају свог природног рода, искључиво од облика зависи и њен род и њена промена по падежима. Именица прозор, напр., мушког је рода само зато што се облицима слаже с именицама природног мушког рода у којих се ном. једн. завршава на сугласник. И све скраћенице које се у номинативу тако завршавају, наравно уколико се употребљавају и у говору, те имају своју промену, мењају се као именице мушког рода и имају и остала својства тих именица. Нема никога ко говори нашим језиком да би казао друкчије него: *У данашњем Нину има један врло интересантан чланак или: После ратни Нопок није оно што је био пред ратни Кадок*; нико, дакле, ове скраћенице не употребљава друкчије него у мушком роду једнине одговарајућег падежа, без обзира на то што је прва од њих : скраћеница назива с именицом женског рода множине као управном речју, друга скраћеница у коме је главна реч именица средњег рода једнине (*Ново поколење*), а трећа означава појам у чијем је потпуном називу управна реч именица средњег рода множине (*Кадок = Класична дела омладинске књижевности*). Разуме се да се и све друге скраћенице са сугласником на крају осећају као именице м. рода и имају њихову промену; као: *пепеин-пепеина* и *Гратекс-Гратекса*,

у којих је управна реч потпуног назива м. р. и *Авној* — *Авноја*, с управном речју ср. рода, тако и *Ској* (Савез комунистичке омладине Југославије) — *Скоја*, *Аснос* (Антифашистичка скупштина народног ослобођења Србије) — *Асноса*, *Фидак-Фидака*, *Паз-Паза*, па и *пас-паса*, иако су управне речи назива којих су оне скраћенице ж. рода.

И не само скраћенице са сугласником на крају него и све друге које се завршавају на било који глас сем самогласника *а* такође имају промену именица м. рода, и говори се, напр.: активисткиња *Аефжсе-а*, обратила се *Аефжсе-у*, у једници с *Аефжсе-ом* и *Енесо-ом*, студен *Тевеше-а*, запрашено *дидитијем*.

Једино скраћенице које се завршавају вокалом *а*, као што су: *Нама*, *Унра* и сл., иду у именице ж. рода с тим завршетком и имају, разуме се, њихову промену. Међу њима има и таквих у којих крајње *а* није никакав скраћени део неког члана пуног назива, него је додато целој скраћеници са сугласником на крају, зато што је преовладао семантички моменат. *Удба* је, као што знамо, скраћеница за (У)праву (д)ржавне (б)езбедности; скраћеници, боље рећи, ознаци *Удб* додато је *а*, свакако да би се учинила могућном за изговор. Што с тим циљем место *б* није узет назив латиничког слова — *бе*, него на целу сложеницу просто додато вокал *а*, односно узето *ба* место *бе*, — мислим да је условила тенденција да реч-ознака сачува род управне именице потпуног назива. Ово је осим тога, могућно и с формалне стране, јер и у *Тевеше* (ТВШ) место *еш* имамо *ше*, а у *Афежсе* место *еф* — *фе*.

Можда ће когод запитати зашто онда, када је ово могуће, споримо да исти овај моменат може имати одлучујућу улогу у узимању облика зависних падежа који одговарају дотичним падежима и роду управне именице потпуног назива у случајевима какво имамо с примерима: *ПАС-е*, *ПАЗ-е*, *НОФ-е* и сл. На то можемо одговорити да ови случајеви никако нису идентични са онима у којима се номинативу даје облик, па тиме и род управне именице, јер се ово обоје одређује највише према облику номинатива. И ако би у скраћеници било неопходно чувати род основне речи, онда се *ПАС*,

НОФ и сличне сложене скраћенице би морале мењати као именице ж. рода на сугласник, дакле: ПАС—ПАС-и, НОФ—НОФ-и, као ствар-ствари, а у таквом облику никад нико није употребио ни једну скраћеницу ове врсте. Ово, као и чињеница што у штампи (в. напред) наилазимо на ЈНОФ-е, ПАЗ-е, ХСС-е, НОБ-е и увек са завршетком ген. једн. именица ж. рода на а само ако је последњи сугласник скраћеница управне речи потпуног назива, — говори за то да се овде, уствари, новој речи не даје род и облик одговарајућег падежа управне речи, већ се вокалом који се додаје као наставак обележава падеж целог назива, и у тим случајевима не треба при читању изговарати скраћеницу него потпун назив који она означава. Последње горе наведене скраћенице-ознаке не ваља читати како је написано (то уосталом често није ни могуће), већ: *Југословенске народноослободилачке фронте, Противавионске заштите, Хрватске сељачке странке и Народнослободилачке борбе*. Утолико мање су у праву они што сматрају да и у говору треба употребљавати сложену скраћеницу у роду управне речи пуног одговарајућег назива и с њеном променом, поготову када, као у случају са скраћеницом *пас* (парамино-салицилна киселина), управна реч ниједним својим делом није ушла у састав сложене скраћенице и када су скраћенице због њихове мотивисаности само за узан круг стручњака постале праве речи у најпотпунијем смислу, тако да се у пракси никад и не употребљавају с друкчијим називом.

Друго је питање да ли је и у писању поред скраћенице-етикете неопходно завршним гласом последње речи потпуног назива означавати одговарајући падеж. Ја мислим да није, или је бар ово ретко кад потребно читити. Према глаголској рекцији, односно у вези с речју коју одговарајући падеж допуњава, готово увек је лако одредити тај падеж, и зато скраћеница-етикета треба да остане оно што је, а да јој се не дају одлике потпуне речи кад она то није. Зато је, по моме мишљењу, боље писати, рецимо: *Пре рата је био присталица ХСС* (ако већ не пишемо облик пуног назива — *Хрватске сељачке странке*), или: *активан члан ЈНОФ, члан*

НСО или: у издањима САН, него... присталица ХСС-е, члан ЈНОФ-а (односно НОФ-е ако се говори фронта), члан НСО-е и у издањима САН-а.

Овај последњи начин је оправдан једино у случајевима када у реченичној вези није могуће одредити, или је тешко одредити у коме падежу треба да стоји назив који у датој прилици означавамо скраћеницом. А у оваквим случајевима уопште треба избегавати употребу скраћеница.

М. Стевановић